
Nove stvarnosti i njihovi nazivi Kako i zašto nastaju riječi i tko je za to “kriv”

IVO ŽANIĆ*

Sažetak

U suvremenom svijetu masovni su mediji ključan faktor u procesima jezične inovacije i promjene. Nove riječi rezultat su prepoznavanja novih sadržaja stvarnosti ili novonastale javne osviještenosti o zatečenim pojavama u njoj. Novinar je u tome procesu središnji akter. On može biti posrednik, ako je nečiju jezičnu inovaciju prepoznao kao izražajno sugestivnu i/ili komunikacijski potrebnu, ili autor, u početku najčešće spontan kreativac, s vremenom svjestan promicatelj. Na primjeru nastanka, širenja i značenjskog profiliranja riječi *tajkunara*, *betonizacija* i *apartmanizacija*, s varijantom *apartmanija*, 1999.-2004., prikazana je uloga novinara, odnosno masovnih medija ne samo kao onih koji izgrađuju kritičku društvenu svijest i sudjeluju u raspravi o društveno relevantnim temama nego i onih koji (su)stvaraju termine i bitno sudjeluju u njihovu prihvatanju.

Ključne riječi: medijski jezik, žargon, tvorba riječi, jezik i društvo, jezik i kultura, tajkunara, betonizacija, apartmanizacija

Jezično ponašanje socijalno je organizirano i zbivanja u jeziku na neki su način redovito u korelaciji sa zbivanjima u društvu. Drugim riječima, jezično održavanje i/ili jezična promjena stoje u odnosu s određenim socijalnim, psihološkim i kulturnim varijablama; kojima, to je pitanje različitih istraživačkih metodologija i izbora kategorija unutar kojih će se zasnovati analiza. No, jedno je neosporno: kao što se socijalno ponašanje kroz jezik ne može razumjeti bez jedne opće teorije društva, tako se ni jezično održavanje i jezična promjena ne mogu razumjeti bez jedne teorije sociokulturnoga kontakta i sociokulturnih promjena.

Time se ne podrazumijeva da “sve snage koje dovode do *promjene* u ponašanjima izvan jezika nužno dovode i do jezičkog *promjeranja*” (Fishman, 1978.: 148), dakle promjenā, odnosno inovacijā u jeziku, ovdje ponajprije leksičkih. Naša leksička građa potvrdit će, vjerujemo, ključnu sociolingvističku spoznaju da jezici prije odražavaju negoli stvaraju sociokulturne pravilnosti u vrijednostima i orijentacijama iako je posrijedi

* Ivo Žanić, docent Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu na predmetu Hrvatski jezik.

trajna dinamika u kojoj uvijek iznova treba ispitivati ulogu i udio jednoga ili drugoga aspekta, taj neprekidni i isprepleteni, “kružni proces uzajamnih stvaranja” (*Isto*: 198).

I.

Rječnici engleskoga jezika riječ *tycoon* definiraju kao “vrlo imućan ili moćan poslovni čovjek”, “osoba uključena u poslove u trgovini ili industriji (posebno vlasnik ili član uprave)”, s primjerom *oil tycoon* “moćna osoba u poslovima s naftom”, ili “osoba koja je uspjela u poslovnom svijetu ili industriji, te postala vrlo imućna [bogata] i moćna”. *The American Heritage Dictionary of the English language* objašnjava da je to “vrlo bogata i moćna osoba iz poslovnoga svijeta ili industrijalac; magnat”.¹ Nijedna, dakle, definicija ni na koji način ne uključuje podatak – koji bi u osnovi bio vrijednosni sud – o načinu, sredstvima ili brzini ostvarivanja uspjeha, stjecanja imetka i vršenja moći, niti u tumačenju sugerira etičke dvojbe koje bi iz toga mogle proizlaziti. Sve samo konstatiraju uspjeh, imetak i moć kao objektivne društveno-ekonomske činjenice.

Posebno je ta vrijednosna neutralnost vidljiva u opširnem povijesnom prikazu ulaska riječi u engleski jezik u posljednjem navedenom rječniku. Pošto se uvodno ustvrdi da u suvremenoj globalnoj ekonomiji “neki vodeći poslovni ljudi imaju više moći nego državni poglavari”, pa da ih je stoga primjereno nazivati tajkunima, opisuje se kako je u američki engleski sredinom 19. st. ušla iz japanskoga, u kojemu je pak posuđenica iz kineskoga u značenju *veliki knez*. Japanci su taj naslov rabili za svoga vrhovnoga vojnoga zapovjednika kako bi na strance ostavili jači dojam budući da je njegov službeni naslov, *shōgun*, značio “običnoga” generala. U samim SAD prvi su za novom riječju posegli članovi vlade kada su tako u početku šezdesetih godina počeli nazivati predsjednika Abrahama Lincolna, no to je bio “nadimak odmila”, dakle znak simpatije i prisnosti među prijateljima i suradnicima, k tome nevezan s imetkom, koji u Lincolnovu slučaju i nije bio osobit. No, riječ se “uskoro počela upotrebljavati za poslovne i industrijske čelnike za koje bi se zaista dalo reći da su imali više vlasti nego mnoge okružene glave i predsjednici”.

Među prvima takvima bio je John Pierpont Morgan (1837.-1913.), bankovni računovođa, pa bankar koji je s vremenom stekao velik broj dionica niza željezničkih kompanija, tvornica poljoprivredne opreme, električnih kompanija i čeličana, te na prijelasku stoljeća nadzirao sve temeljne američke industrije, uskoro i velike financijske i osigurateljske poslove. Bio je i istaknut kolekcionar knjiga i umjetnina: zdanje u srcu New Yorka gdje su bile pohranjene danas je muzej i znanstveno-istraživački centar *The Pierpont Morgan Library*. Moglo bi se reći kako se usporedo s njegovim usponom riječ *tycoon* u američkom engleskome jeziku – a iz sociolingvističkoga kuta valja dodati: i u američkom društvu – profilirala i stabilizirala u vrijednosno neutralnu, neekspresivnu značenju kakvo ima i danas. I najpovršnije pretraživanje interneta pokazuje kako se u

¹ V. po redosljedu navoda <http://www.hyper-dictionary.com> (*a very wealthy or powerful businessman*), <http://www.thefreedictionary.com> (*a person engaged in commercial or industrial business, especially an owner or executive*), <http://www.thefreedictionary.com> (*a person who has succeeded in business or industry and has become very wealthy and powerful*), te *American Heritage Dictionary* (⁴2000) na <http://www.bartleby.com>.

medijima vezuje, npr. uz Bernieja Ecclestonea, koji je *the Formula 1 racing tycoon*, dakle općepriznate pripadnike društvene i ekonomske elite koji u načelu nisu izvrgnuti preziru ili sumnjama. Potvrđuju to i sinonimi ili srodne riječi što ih rječnici navode uz *tajkuna* – *big businessman*, *top executive*, *big boss*, *celebrity* (slavna ličnost), *potentate* (moćnik, ne nužno pejorativno), *somebody* (netko), *multimillionaire* (multimilijunaš), *person of renown* (ugledna osoba) i *power elite* (elita moći). Sve one upućuju na društvenu elitu u čije se ponašanje u načelu ne sumnja niti se uza nj automatski veže javna osuda i kritika, pogotovo ne prosudba o tome kojim su tempom i uz koliko rada stekli što su stekli ili sugestija o naravi društva u kojemu je to bilo moguće.

Hrvatska leksikografija pruža, međutim, posve drugačiju sliku, k tome u brzini mijeni, sukladno jednako brzim društvenim mijenama. Aničev *Rječnik hrvatskoga jezika* 1994. još nema te natuknice, dok je u proširenome iz 2003, tzv. *Velikom Aniću*, istovjetna onoj u četiri godine starijem Anić-Goldsteinovu *Rječniku stranih riječi*, tj. donosi dva značenja. Po prvome, označenome “izvornim”, što odmah naznačuje da se u tom leksičkom posuđivanju zbiva neki značenjski pomak, raslojavanje, da nastaje i nešto *neizvorno*, posrijedi je “bogat poduzetnik s velikim utjecajem u politici i društvu”, a po drugome, funkcionalnostilski klasificiranome kao *razgovorno* i *pejorativno*, “financijski moćnik koji se obogatio naglo bez novca i rada; novopečeni bogataš”. U *Velikome Aniću* novost je i natuknica *tajkunara*, “kuća izgrađena u razmetljivom stilu izvan tradicije i granice ukusa i mjere”. Riječ je označena kao žargonska, dakle substandardna, s dodatkom u zagradama kako postoji i druga mogućnost. Koja, to je još bilo prerano prosuditi, ali nešto je očito visjelo u zraku.

Hrvatski enciklopedijski rječnik skupine autora, uključivši Anića i Goldsteina, uz natuknicu *tajkun* izostavlja vrijednosno-stilski neutralnu primarnu definiciju iz *Rječnika stranih riječi* i *Velikoga Anića*, odnosno premješta je u popratni etimologijski dio natuknice, a na njezino mjesto, kao primarno značenje, unapređuje razgovorno-pejorativno određenje, dok kao drugo uvrštava historizam “naslov šoguna u Japanu”. Dodatna je novost što je među izvedenice uvršten dvovidni glagol *tajkunizirati* “provesti/ provoditi radnju kojom se bavi tajkun, prisvojiti/ prisvajati imovinu na način kako rade tajkuni, (u)činiti da što postane vlasništvo tajkuna [~ *tvornicu*]”, s glavnim gramatičkim kategorijama.

I dok je tako u svom izvornom socioekonomskom ambijentu riječ prešla put od vrijednosno afirmativne do vrijednosno neutralne, katkad i dalje pozitivne označnice, u tranzicijskom hrvatskom društvu bilo je obratno: počevši s dva značenja, primarnim (“izvornim”) neutralnim i sekundarnim pejorativnim, ubrzo se profilirala i stabilizirala isključivo u drugome. U njegovu definiciju ušli su pak neki elementi kojih nema u “izvornoj”, jer ih anglo-američki leksikografi, kao svojevrsni glasnogovornici svojega društva i evidentičari njegove jezične prakse, očito nisu držali relevantnima ili ih nisu ni našli, a hrvatski jesu. To je ponajprije brzina kojom se imetak stekao (“naglo”), zatim da je uspjeh ostvaren “bez novca”, što bi zdravorazumski (američki) trebalo značiti izostanak znatnijega početnoga kapitala, ali ovdje, budući da je istaknuto, treba shvatiti doslovice, kao izostanak *ikakva* vlastita novca, te “bez rada”, što bi imalo podrazumijevati ne samo fizički nego *svaki* rad, uključivši i onaj nemali intelektualno-stručni koji je obavio *tajkun svih tajkuna* J. P. Morgan. Te naznake, kao i američke iz njihova kuta, impliciraju pak precizan opis naravi društva u kojemu se jedno ili drugo događa. S

druge strane, nešto je i ispalo: oznaka djelatnosti ili profesije u kojoj se postaje i biva tajkunom – financija, trgovine, industrije ili naftaških poslova, što nije nelogično, jer kada nema rada, ne može biti ni područja u kojemu se radi niti profesije, makar najšire shvaćene, koja tome radu daje kakav-takav formalni okvir.

Ostavljajući postrani razlike u društvenim i ekonomskim strukturama, može se reći kako je u sociolingvističkom smislu primjer *tajkuna* još jedan pokazatelj trajne interakcije jezika i društva, štoviše, kako je posrijedi kulturno označena riječ ili leksička jedinica, dakle ona za čije je “stvarno razumijevanje” nužno poznavanje “određenih socio-kulturnih specifičnosti odgovarajuće govorne zajednice”, odnosno “određenog minimalnog segmenta zadanoga kulturnoga konteksta” (Bratanić, 1991.: 19). Utoliko se objašnjava zašto se nije dogodilo ono što je načelno moguće, naime da opstanu oba značenja, u smislu pristupa u *Rječniku stranih riječi*. Jedno bi bilo vrijednosno neutralno, formalnije, “izvorno”, i vrijedilo bi za hrvatske ekvivalente J. P. Morgana ili B. Ecclestonea, te bilo čist primjer posuđenice iz američkoga engleskoga, a drugo vrijednosno označeno u pejorativnom smislu, neformalnije, tj. kolokvijalno, objašnjeno u skladu s hrvatskom stvarnošću.²

No, u rječnicima još među izvedenicama nema one koja nas ovdje ponajprije zanima i za pojavu koje je pojava tajkuna i tajkunizacije bila kako društveni, tako i jezični preduvjet, naime – *tajkunare*.

Prvi put riječ *tajkunara* pojavljuje se napismeno u mjesječniku *Čovjek i prostor* Udruženja hrvatskih arhitekata sredinom 1999. godine. Njegovo je uredništvo, koje je i inače sustavno kritički pisalo o urbanističkoj i graditeljskoj praksi u devedesetima, u proljetnom dvobroju 5-6/1998. objavilo osnutak Komisije za prelijepo, te priložilo “ekskluzivni stenogram” njezine osnivačke sjednice 29. travnja, napisan u tradiciji *Feralovih* fiktivnih satiričnih stenograma s kraja osamdesetih i iz prve polovice devedesetih godina: zasnovan na igri riječima, hiperboli, groteski i paradoksu (u jednom je primjeru “riječ o dvije kuće, samo što one nisu jedna pokraj druge, nego jedna u drugoj”), parodiranju kako vlastite stručne terminologije i specijalističkog žargona, tako i dominantnoga tipa političkoga diskursa. Imena su fiktivna, no u njima je lako prepoznati urednike Vinka Penezića (Pregazić), Krešimira Roginu (Babarogina), Krešimira Galovića (Graktalović) i druge. Uslijedio je niz “stručnih izvješća” Komisije s fotografijama analiziranih zgrada u podsljemenskoj zoni, Konjšćinskoj ulici u Dubravi, Trnju i Vrbi-ku. Na završetku serijala, kako stoji u nadnaslovu, Komisija je “konačno dodijelila godišnju nagradu za miss vila tajkunara”, dok u popratnom stenogramu Graktalović, reka-

² Drugo je pitanje bi li oni takvi mogli na dulji rok funkcionirati u jeziku. Možda bi, oslanjajući se na opotrebnost kontekst, no vjerojatnijim se čini da ne bi, jer bi zbog snažnih popratnih emocija kontekst lako mogao postati nedovoljnim ili preslabim. Tada bi ili jedno značenje ubrzo otpalo, te bi ga ponio neki drugi leksem, novostvoren ili također posuđen, ili bi se uz dva značenja fiksno vezali atributi koji bi ih razgraničili, ili bi se iz posuđenice kao osnove nekim sufiksom izvela varijanta značenjski i ekspresivno sukladna hrvatskoj stvarnosti. Jer, hrvatski, kao i svi jezici, posjeduje načelno neograničenu sposobnost ekspanzije vokabulara kako bi umogao opisati bilo koje novo životno područje o kojemu njegovim govornicima zatreba razgovarati, i nikad nije jezik taj koji je nemoćan ili nekreativan nego takvi mogu biti samo oni koji se njime služe.

pitulirajući rad i metodologiju, navodi kako su najprije “ustanovili postojanje vila tajkunara”, pa “hrvatsku arhitektonsku spiralu” itd.³

To je ujedno prvi – i jedini – put da se dotična riječ rabi u serijalu, no u samom stenogramu završne sjednice, suprotno možebitnim očekivanjima, zauzima rubno mjesto i da nije izvučena u nadnaslov, čitatelju bi lako promakla. Nije, nadalje, značenjski precizirana ni izražajno razrađena niti se drugi sudionici rasprave na nju referiraju kao što se u serijalu čini s nekim drugim prigodnim pseudostručnim izrazima i sintagmama. Ona čak nije uvedena kada je to “trebala” biti, u početnom prilogu koji se bavio upravo takvim zgradama, nego na kraju, u svojevrsnom sumiranju iskustava, k tome u nadnaslovu upotrebljena kao oznaka za *sve* apostrofirane gradnje iako većina među njima nisu *tajkunare*, ni po tadašnjim, još posve općenitim kriterijima, koji su se svodili na nekus, neznanje i samovolju graditelja i projekatanata, niti po onima što će se s vremenom preciznije profilirati.

Reklo bi se, omakla se u sretnom trenutku nadahnuća u dobrom raspoloženju, kao što se po samoj naravi društvene jezične prakse svakodnevno događa u komunikaciji među bliskim ljudima, kada spontano nastaju u pravilu jednokratni kalamburi, kovanice, igre riječima i drugi okazionalizmi koji djelatno traju samo dok traje komunikacijska situacija koja ih je potakla i u kojoj su razumljivi i funkcionalni.

II.

Svijest o potencijalu i upotrebnoj vrijednosti *tajkunare* pojavila se, čini se, među njezinim tvorcima naknadno, kao što su naknadno nastali i uvjeti da riječ počne mijenjati status, tj. iz izraza koji izvorno pripada žargonu identitetski definirane profesionalne skupine, koja se može odrediti kao “svjetonazorno i stručno bliski zagrebački arhitekti, urbanisti i povjesničari umjetnosti okupljeni oko časopisa ČiP”, pretvarati se u općepoznati, općeprihvaćen i aktivno rabljen izraz razgovornoga i novinarskoga funkcionalnoga stila.

Ti uvjeti bili su naprasna smjena uredništva u početku 2000. godine, događaj koji je doživljen kao izvanjski, političkim i privatnim razlozima motiviran udar kakav uvijek dodatno homogenizira sve društvene grupe i u njihov identitet retroaktivno uključuje i one elemente koji se prvotno nisu takvima osjećali. Štoviše, oni se tada nerijetko u komunikaciji s izvangrupnom javnošću predstavljaju ne samo kao znak grupnog identiteta nego i kao šire važeće postignuće ili zasluga grupe.

Kako je objasnio član smijenjenog uredništva, oni su “definitivno prekinuli hrvatsku arhitektonsku šutnju” i upozorili na probleme mnogo prije “demokratskih promjena”, tj. izborne pobjede liberalsko-socijaldemokratske koalicije i silaska HDZ-a s vlasti. Smjena je to neshvatljivija što se zbiva baš “kada je počeo fizički obračun s ‘tajkunarama’”, čime se očito misli na svježe rušenje bespravno sagrađene peterokatnice u Gračanima, te iza nje stoji težnja “podobnih arhitekata” da onemoguće javnu stručnu kritiku. Navodna neumjesnost rubrike Komisija za prelijepo, “koju smo pokrenuli kada smo

³ Dodijeljen Zlatni aspirin, *Čovjek i prostor*, XLVI, 5-8/ 1999.: 6-7.

uvidjeli da nam je preostala jedino satira” i “u kojoj je naziv ‘tajkunara’ i iskovan”, samo je krinka za druge namjere.⁴ Tek tada se nova riječ svjesno i izričito vezala uz konkretnu rubriku, čak se važnost te rubrike – posredno i samog časopisa – odredila (i) time što je proizvela nov naziv za jedan fenomen, odnosno, u povratnoj vezi, taj je naziv legitimiran (i) time što nije nastao igrom slučaja ili nečijim privatnim hirom nego u osmišljenu, stručno kompetentnu i kritički jasno definiranu kontekstu ma koliko se inače te dvije razine ne mogu neopozivo razlučiti s obzirom na to da tek prepoznatljiv, svim sudionicima u bitnome prihvatljiv izvanjezični kontekst oblikuje asocijativne krugove i stvara raspoloženja da se i neki jezični “hir” uključi u cjelovit sustav društvenih i komunikacijskih odnosa. Drugačije kazano, *tajkunara* se mogla smisliti i u nekom drugačijem kontekstu, ali samo u onome u kojemu je zaista smišljena bilo joj je zajamčeno barem jedno – da će ponijeti pejorativne konotacije.

Svaki rječnik, naime, “reflektira i interpretira određeni kulturni univerzum ili barem onaj njegov sadržaj koji se iskazuje kroz jezik”, a jednojezični rječnik – kakvi su svi citirani, i engleski i hrvatski, od *Webstera* do *Velikog Anića* – već po definiciji kulturni sadržaj riječi “najčešće interpretira ‘iznutra’, za pripadnike iste jezično-kulturne zajednice” (Bratanić, 1991.: 18). Tekst u ČiP-u, budući da ima sažetak na engleskome, može se, što se tiče leksičke jedinice koja nas zanima, držati prigodnim dvojezičnim rječnikom: *vila tajkunara* prevedena je kao *tycoon's villa*. Drugim riječima, uopće nije prevedena, a nije, jer je zapravo neprevodiva budući da je snažno kulturno i, posljedično, vrijednosno označena i stoga bez leksičkog ekvivalenta u jeziku koji nema ekvivalentan izvanjezični kontekst. Bilo bi, dakako, zanimljivo istražiti je li i koliko *stvarno*, a ne *formalno* prevodiva na češki, ruski, rumunjski i druge “tranzicijske” jezike.⁵

U sljedećem broju *Vijenca* drugi član smijenjenog uredništva ČiP-a objavljuje članak u kojemu se prvi put novoskovani izraz pojavljuje izvan satirično-humorističnoga konteksta ili referiranja na nj, te uklapa u stručnu sistematizaciju i obradu u kontekstu urbanističko-arhitektonske kritike. Iako je posrijedi autor uz čije je ime riječ prvi put tiskana, i koji je, može se stoga pretpostaviti, njezin pravi tvorac, rubrika i povod nastanka uopće se ne spominju.

Započevši citatima uglednih teoretičara o odnosu vlasti i umjetnosti, političke moći i programske tvorbe njezina vizualnoga identiteta, autor pravi distinkciju između *političke arhitekture* i *arhitekture u službi politike*. Ovo drugo “donedavno je bio slučaj u Hrvatskoj”, gdje “autoritativni režim” nije diktirao stil, proporcije, formu, pa i materijale koji će ga predstavljati, kako se to zbiva u prvom slučaju, nego odlučivao isključivo “o mjestu, funkciji, načinu financiranja i legalizacije izgradnje, dopuštajući arhitektu da projektira po osobnom nahodjenju”. Ipak, bez obzira na razlike u ishodištu, obojima je cilj isti: iskazati jedan svjetonazor, vizualizirati određene ideološke ciljeve, u velikoj

⁴ Krešimir Rogina: Zločini u prostoru su najvidljiviji (...), *Vijenac*, 161, 4. svibnja 2000.; na <http://www.matica.hr/Vijenac>.

⁵ Što se tiče same tvorbe, ona je pravilna, odimenična sufiksom *-ara*, uklopiva u potvrđena značenja takve tvorbe, kada znači “prostoriju (zgradu ili tvornicu) u kojoj se proizvodi, preraduje ili stoji ono što znači osnovna imenica”, npr. *cementara* je zgrada u kojoj se proizvodi – i u kojoj do otpreme stoji – cement, a jednako tako i željezara, betonara, vapnara, uljara (Babić 2002.), pa onda i *tajkunara* biva zgrada u kojoj “stoji”, tj. stanuje ili živi tajkun.

predstavi moći. S time na umu, arhitektura “koja se pojavila u posljednjih desetak godina u Hrvatskoj” može se sistematizirati u tri skupine: arhitekturu ritualno-sakralnog karaktera (npr. preinaka stadiona u Maksimiru), arhitekturu trgovačko-poslovnoga i upravnoga karaktera (npr. Importanne Galleria), te stambenu arhitekturu, koja se dijeli na višekratnice namijenjene najmu ili prodaji stanova i obiteljske kuće ili vile. Druga se podskupina ovako definira: Najproblematičnija je upravo skupina prigradskih i podsljemenskih vila novopečenog *establishment*-a. Ono što ih povezuje u većini je slučajeva bespravna gradnja koja svojom stilskom shizofrenijom, kičem i napadnošću volumena nerijetko nagrđuje i čitav okolni prostor i opravdano nosi podrugljiv naziv *stil vila tajkunara*. U ovom stilu možemo uočiti i težnju prijašnjeg režima da uz spomenuti reprezentativni pseudoklasicizam gradskih palača stvori narodni stil gradnje koji bi bio tvrđava hrvatskog domoljublja, veličajući vrijednosti obiteljskog života i blagostanja u idiličnom podsljemenskom krajoliku.⁶

U stručnoj i ozbiljnoj intonaciji napisa novotvorenica je posve emancipirana od svojega izvornoga, humornoga konteksta neovisno o tome što joj je zadržan atribut podrugljivosti. Drugo na što valja skrenuti pažnju jest proširenje značenjskog obuhvata na čitav graditeljski *stil*, a ne samo opće upućivanje na određeni tip neukusa, na pojedinačne, samostalno prepoznatljive primjere ma koliko ih inače bilo. Treće, u definiciju je uključena precizna korelacija s društvenim kontekstom, vladajućom ideologijom i njezinim političkim programom. U poenti, ono što je bila jezična i svaka druga igra skupine kolega i prijatelja postaje predmet ozbiljne elaboracije i svjesne javne akcije.

Sociolingvistički, ovdje je posebno važna iskazana svijest o autorstvu riječi i spremnost da se taj čin višekratno javno iznese i objasni. Nakon istupa u dvotjedniku nevelike naklade za ciljanu publiku profiliranih intelektualnih potreba, uslijedio je izlazak u široku javnost dvotjednim serijalom u visokonakladnom dnevniku, *Jutarnjem listu*, u proljeće 2002., također u vremenu kada su najave rušenja bespravnih objekata dobivale velik medijski publicitet, u načelu izazivale odobravanje javnosti i struke, te naglo senzibilizirale društvo, potičući sve češće javne istupe u vezi s takvom gradnjom. Čitatelji su pozivani da telefonski glasuju koja im je zgrada u Zagrebu najljepša, a koja najružnija, dok su u svakom nastavku sugovornici bili arhitekti, urbanisti i povjesničari umjetnosti.⁷ Više od polovine tih stručnih sudionika rabi pojam *tajkunara*, bilo u razgovoru s novinarkom, bilo na svojim ljestvicama najružnijih zgrada, uglavnom na vrhu, što pokazuje da se izraz skovan (i) kao jezična igra u krugu prijatelja, u žanru literarizirane satire, proširio među pripadnike njihove i srodnih profesija, odnosno da je od okazionalizma prerastao u stabilan element profesionalnog žargona, točnije nekih profesionalnih žargona, te se polako ali sigurno zaputio prema leksikalizaciji, tj. uključivanju u sastav rječnika, i punoj terminologizaciji (usp. Mihaljević 1998.).

Rabi ga i Nenad Fabijanić, predsjednik Društva hrvatskih arhitekata, kojega su urednici ČiP-a optuživali da stoji iza smjene i s njime vodili žestoke javne polemike u ko-

⁶ Krešimir Galović: Narodni stil gr(a)dnje, *Vijenac*, 162, 18. svibnja 2000; <http://www.matica.hr/Vijenac>. Kurziv izvorno.

⁷ V. Korana Sutlić: Jutarnji traži najljepše i najružnije zagrebačke zgrade, *Jutarnji list*, od 29. travnja do 11. svibnja 2002.

jima, uz stručne, nije manjkalo ni političkih i moralnih diskvalifikacija. To pak pokazuje da novotvorenica simultano može ostati element identiteta i javnog samopredstavljanja jedne podgrupe unutar profesije, ali i u očima onih koji toj podgrupi ne pripadaju ili su joj čak izravno profesionalno i svjetonazorno suprotstavljeni, izgubiti vezanost za kontekst nastanka, te biti preuzeta kao kvalitetna popuna jedne leksičke praznine u žargonu cijele društvene, odnosno profesionalne grupe, i k tome ne izgubiti izvorne pejorativne konotacije. A da je taj kontekst u grupi poznat, pokazuje arhitekt Lj. Mišćević kada se izravno referira na “kritičku akciju” ČiP-a i slaže se s njome.

Drugo što se uočava jesu razlike u tome što bi se pod *tajkunarom* imalo razumijevati u čistom arhitektonsko-urbanističkom smislu, dakle mimo općih kriterija u kojima se implicite ili eksplicite slažu svi anketirani: da je ružna, neskladna i neukusna, što su pravo posve subjektivni kriteriji, i da je dijelom ili u cijelosti protupropisno sagrađena, što jest objektivno provjerljiv kriterij, ali nipošto primjenjiv samo na njih. Za razmatranje o dopunskim značajkama, nužnima za profilaciju značenja, ostala bi tako dva relevantna kriterija: namjena ili svrha zgrade, te lokacija na kojoj se takve zgrade isključivo ili pretežno grade.

Iako bi se moglo učiniti da je odgovor na pitanje o prvome kriteriju dan u samoj riječi, proizlazi da nije tako, te da se i na novome stupnju njezina širenja zadržava nejasnoća – ili nedosljednost – kakva je obilježila njezin nastanak (i kada je zapravo bila neizbježna, jer je u izrazito neformalnu kontekstu i neznanstvenom, satiričnom diskursu imala udovoljiti ne toliko “racionalnim”, stručnim kriterijima izgradnje terminologije, koliko “iracionalnim”, emocionalnim potrebama, tj. izraziti ne samo stručnu kritiku nego i građansko zgražanje nad *svim* zgradama koje se drže protivnima *zdravu razumu* i *dobru ukusu*, ma što to značilo). Broj, te generacijska i svjetonazorna raznolikost sudionika novinske ankete bili su stoga dobra prilika da se pred javnošću i u aktivnoj komunikaciji s njome odigraju dva procesa: profiliranje značenja već uvelike raširene riječi i/ili ponuda nove.

A razlike u razumijevanju i primjeni pojma nisu male. N. Fabijanić “nije želio precizirati” koje su kuće najružnije, te je “negativnima za grad istaknuo samo takozvane tajkunare nastale posljednjih desetak godina”. Pod tim pojmom on, “osim obiteljskih vila, podrazumijeva i ‘sve velike poslovne zgrade (poput zgrada osiguravajućih društava)’ nastale u tom razdoblju, za koje kaže da su jedna gora od druge”, a kako su na vrhu njegove ljestvice samo “tajkunare (poslovne zgrade)”, to dodatno pokazuje da on razgraničava dvije podgrupe tajkunara: obiteljske i poslovne, ili privatne i javne. Arhitekt i teoretičar arhitekture T. Premerl na ljestvicu “najružnijih” kao treće stavlja “urbane vile i tajkunare (Vrbik i Podsljeme)”, a uz popratnu fotografiju stoji potpis da su “tajkunare poput ovih na Vrbiku sociološka tema, smatra Premerl”. No, na fotografiji je stambena zgrada, tj. višekatnica sa samostalnim stanovima za prodaju ili iznajmljivanje, pa je dakle među kandidate za *tajkunaru*, uz obiteljske i poslovne zgrade, ušla i treća kategorija. Iste zgrade na Vrbiku sutradan na vrh ljestvice stavlja i arhitekt A. Rusan s preciznim opisom kao “stambene zgrade s poslovnim prizemljem”, dok na četvrto mjesto uvrštava opet precizno “tajkunare (sjeverni dio grada)”, koju lokaciju kao tipičnu za *tajkunare* ističe i u izjavi. Asistent na Arhitektonskom fakultetu I. Mlinar na ljestvici posebno ima “tajkunare uz Ljubljansku aveniju”, a posebno “novokomponirane vile u podsljemenskoj zoni”, dakle ono što većina ipak naziva *tajkunarama*.

Kada pak novinarka na kraju bude sažimala anketu i glasovanje čitalaca, na vrhu ljestvice bit će “tajkunare na području čitavog grada”, u tekstu uz objašnjenje da se one “najčešće mogu naći u podsljemenskoj zoni i na periferiji”, a uz fotografije potpis: “Tajkunara na periferiji (gore) i na Gornjem Bukovcu (desno)”. Tako serijal pokazuje da su neologizam *tajkunara*, s dodatkom *vila* ili bez njega, prihvatili ne samo autorica nego i redaktori i urednici, ovi drugi pokazujući se možda i dosljednijim – ili upornijim – njegovim promicateljima: jedan nastavak ima ga u naslovu (“Vile ‘tajkunare’ devastiraju dobri duh Zagreba”), a čest je i u potpisima pod fotografije: uz citirane, još: “Građanima se ‘tajkunare’ nikako ne sviđaju, a protiv podsljemenskog nebodera pristiglo je 10 glasova”, te: “Dvije vile ‘tajkunare’ koje se vide s Ljubljanske avenije”.⁸

U zaključku, očito je kako je *tajkunara* brzo i široko prihvaćena. Kada, naime, pojedini komunikacijski kolektivi unutar jednoga društva imaju aktivnu ulogu u sferi javnosti, “i njihovi ‘interni’ idiomi mogu (...) participirati u oblikovanju diskursa javnog komuniciranja” (Škiljan, 2000.: 42), a skupina arhitekata, urbanista i povjesničara umjetnosti očito je u danim društvenim okolnostima bila jedan takav kolektiv. Nadalje, neologizam je od početka bio stabilan u svojem ekspresivnom statusu, kao riječ pejorativnih konotacija, ali se njegovo značenje nije uspijevalo profilirati ni stabilizirati: u pogledu namjene, jednom pokriva obiteljsku kuću (vilu), drugi put poslovnu, treći put stambenu zgradu, četvrti put sve troje, peti put neku kombinaciju, a u pogledu lokacije jednom podsljemensku zonu, drugi put nedefiniranu periferiju, treći put pretrpano Trnje u središtu grada, četvrti se put izdvaja Ljubljanska avenija (gdje zapravo nema kuća tajkunā u smislu društvenoga tipa iz devedesetih godina, tj. “novopečenih bogataša” u smislu definicije iz *Velikog Anića*, nego pretežu kuće obrtnika koji su kapital stjecali u osamdesetima), dok se peti put misli na sve navedene vrste zgrada na svim lokacijama.

I možda je upravo to smjer njezine profilacije: iako ipak dominantno mišljena kao oznaka za “obiteljske kuće tajkunā u podsljemenskoj zoni”, kao da nije mogla ostati ograničena na njih budući na njih nisu ostali ograničeni ni oni elementi koji očito tvore bit kako stručne, tako i javne percepcije gradnje i organizacije prostora, a to nisu arhitektonsko-urbanistički nego estetički i, čak u znatno manjoj mjeri, zakonsko-pravni. Tako je neizbježno počela označavati svaku građevinu koja iritira javnost. Nastala kao sinonim za razmetljivu moć i sumnjivo bogatstvo, *tajkunara* je postala sinonim za neukus i ružnoću u načelu neovisnu o moći i podrijetlu imetka, jer dok su izvorno graditelj i stanar bili ista osoba, naime tajkun, kasnije to nisu morali biti, jer je npr. u Vrbiku i Trnju tajkun eventualno zgradu samo sagradio, ali je u njoj onaj koji je na tržištu kupio stan ili poslovni prostor, i načelno s tajkunom i uza nj vezanom društvenom omrazom, nema nikakve veze.

Ipak, izvorno ili matično značenje ne nestaje iz medija, očito ni iz javnosti u najširem smislu, dakle kao djelomično institucionalizirane komunikacijske sfere “u kojoj se

⁸ Građanin čija je kuća na toj fotografiji javio se uredništvu, priznavši da se može raspravljati o tome “zašto je fasada roza”, ali i ustvrdivši da tajkun “sigurno” nije, jer je uredno pribavio sve dozvole, poštovao zadane gararite i – što je posebno istaknuo – kuću sagradio “pošteno”; K.S: Nisam tajkun, *Jutarnji list*, 4.5.2002.: 19 (okvir u sklopu serijala). Reakcija potvrđuje barem dvoje: da ne samo socijalno ili profesionalno frustrirani dijelovi društva nego i očito dobro materijalno situirani građanin pojam tajkuna drži uvredljivim, te da ga povezuje s nepoštovanjem propisa i nepoštanjem barem koliko i s bogatstvom i društvenom moći.

pripadnici nekog društva bave pitanjima od zajedničkog interesa i u kojoj oblikuju svoje zajedničke stavove i htijenja” (Škiljan, 2000.: 13).

Tjednik *Nacional* objavio je godinu dana nakon serijala *Jutarnjeg lista* velik *dossier* o elitnoj obiteljskoj arhitekturi, u kojemu se 33 “najraskošnije hrvatske vile” novijega datuma prikazuju kao eksplicitna opreka tajkunarama – arhitektonska, urbanistička, estetička i svaka druga. Tajkunare su pak precizno kontekstualizirane, politički, vremenski, prostorno, namjenom, estetički, pa i etički: nastale su u devedesetima, “u eri HDZ-a”, na elitnim lokacijama u cijeloj zemlji, ponajviše ipak “na podsljemenskim obroncima”, gradili su ih “političari, novopečeni skorojevići, biznismeni sumnjiva podrijetla i zanimanja” da bi kupili društveni status, “inspirirane su petparačkim časopisima”, a zaštitni znaci bili su im “mramor, zlatne pipe i stupovi”. Nasuprot tome, ukus vlasnika predstavljenih u *dossieru* – liječnikā, odvjetnika i drugih, implicira se, legitimno uspješnih i bogatih ljudi, “drastično se razlikuje od [ukusa] ljubitelja tajkunara – sve je manje onih koji naručuju kičasta zdanja”.⁹

Arhitekt V. Penezić dao je godinu dana kasnije, u slično koncipiranu novinskom *dossieru* o arhitekturi obiteljskih kuća, izjavu kojom je rekapitulirao izvorni kontekst i projicirano značenje. Glavni razlog kaosa i neukusa u gradnji, drži on, jest ukidanje urbanističkog planiranja, kada se “stvara polje apsolutne slobode gdje slobodni strijelci grade što hoće: tada nastaje termin “vila tajkunara” koji smo mi kao uredništvo ČIP-a izmislili za kuću u kojoj ima “svega previše”, jedino nema onoga što je fundamentalno za vilu, velike zelene parcele. Tajkunare su u pravilu građene na malim parcelama, drugo – nemaju nikakvu koherentnost stila. To je već poznato: nabacano je sve i svašta (...) Kupujem povijest koju nemam, odnosno, nemam je na način na koji bih htio, pa je kreiram”.¹⁰

Definicija je vrlo precizna – arhitektonski, i sociopsihološki, i historijski, i estetički, ali zakašnjela, jer su se prilike promijenile i u novima se mogla ticati samo jedne podgrupe tajkunara. Pojam je, naime, u međuvremenu počeo pokrivati mnogo više.

III.

Globusov tekst važan je i zato što povezuje, odnosno u isti stručnokritički i društveni kontekst stavlja *tajkunare* i jedan drugi tip gradnje koji još snažnije zaokuplja struku i javnost – “betonizaciju obale”. No, dok se u slučaju *tajkunare*, zahvaljujući javnim istupima grupe arhitekata i njihovu čvrstom kolektivnom identitetu, mogu precizno utvrditi kontekst nastanka i kanali ekspanzije, u druga dva slučaja, *betonizaciji* i popratnoj *apartmanizaciji*, takva rekonstrukcija nije moguća, ali jest identifikacija nekih drugih, ne manje relevantnih parametara koji također nedvosmisleno pokazuju kako je jezična inovacija isprepletena s društvenim kontekstom, te koliko su u tim interakcijama važni mediji.

⁹ Željka Godeč, Ožegović, Nina: Najraskošnije hrvatske vile, *Nacional*, 388, 22. 4. 2003.: 61.

¹⁰ Mirjana Dugandžija, Lušić, Bisera, Vlatka Gašparić Hercigonja: Najljepše hrvatske kuće, *Globus*, 705, 11. 6. 2004.: 88.

Prvospomenutu riječ prvi put sam čuo u Dnevniku HTV-a 11. rujna 2003., kada je novinar Branko Nađvinski najavio da će se u emisiji Meridijan 16 govoriti o jednoj “novoj pojavi”, naime o tome kako “sve više građana zahtijeva da se zaustavi divlja betonizacija naše obale”. U samom prilogu o stanovnicima Malinske na Krku, koji najavljuju javni prosvjed zbog bespravne gradnje i sječe zelenila, izraz ipak nije spomenut. Sutradan je urednica Dnevnika Nensi Brlek najavila da su se građani Malinske “organizirano pobunili protiv betonizacije i divlje gradnje u svome mjestu”. Emitirana je reportaža, koja je počela autorovom rečenicom: “Malinska je postala simbol betonizacije obale”, no to je ostao jedini spomen dotične riječi; i reporter i mještani dalje su govorili isključivo o “bespravnoj gradnji”. Zasad o tome dostaju dvije napomene.

Prvo, iako su oba priloga sadržavala izjave mještana i organizatora prosvjeda, novinari su se pojavili kao jedini promicatelji nove riječi. To je njoj s jedne strane neosporno dalo poseban, “ozbiljniji” status u očima tzv. prosječnoga gledatelja, ali se s druge sukobljava s iskustvom da riječi najčešće ne nastaju u redakcijama čvrsto strukturiranih i formaliziranih, standardnojezično posredovanih emisija poput Dnevnika, nego spontano, *na terenu*, u neformalnim skupinama i situacijama kada se oslobađaju emocije, a s njima i jezična kreativnost kao reakcija na neposredne izazove stvarnosti (u takvu kontekstu i na takvoj podlozi nastala je, uostalom, i *tajkunara*, izvorno spontana i nepretenciozna inovacija). Dakako, moguće je, pa i vjerojatno, da je i ovdje bilo tako, tj. da su novinari riječ čuli *na terenu*, prepoznali je i prihvatili kao prikladnu i atraktivnu, a samo je slučaj u montaži učinio da ne bude zabilježena iz usta pripadnika lokalne zajednice.

Drugo, za razliku od *tajkunare*, koja nije trebala rješavati svoje odnose prema konkurentnim leksemima, jer njih za taj fenomen nije ni bilo, a nije zato što u društvu nije bilo onih koji takve kuće grade, tj. tajkuna kao društvene grupe, *betonizacija* se u leksikonu morala postaviti u dvojak odnos: na jednoj strani, prema *betoniranju* kao leksemu istoga korijena i bliska značenja, a na drugoj prema *bespravnoj gradnji*, *divljoj gradnji*, *uzurpaciji obale* i drugim starijim, zatečenim izrazima za opisivanje slične stvarnosti. U njezinu slučaju, naime, nije bio nov fenomen kao takav nego samo jedna njegova dimenzija, ali u javnoj percepciji očito toliko važna da se dotadašnji leksički repertoar osjetio denotacijski i konotacijski nedostatnim. Ili, ako i nije manjkao leksički repertoar u tehničnome, očito je da je uzmanjkao u ekspresivnom smislu, u tome da se ne toliko opiše što takva radnja objektivno jest, koliko da se istodobno izrazi (oštro negativan) stav o njoj. Ono pak što se na prvi pogled možda doima kompliciranijim i težim, zapravo je lakše: *tajkunara* je tek morala sebi stvoriti značenje u praznom leksičkom prostoru, a *betonizaciju* je njezino mjesto čekalo, definirano susjedima u semantičkom polju. Zato su značejska kolebanja bila bitno manja, a difuzija znatno brža.

Formulacija novinarke N. Brlek zahvaća upravo to pitanje (i odmah na nj odgovara): Jesu li posrijedi dvije razgraničene stvarnosti, koje se onda opisuju dvama jednako značenski razgraničenim izrazima, dakle “betonizacija i divlja gradnja”, ili pak jedna stvarnost za koju postoje dva izraza – stari i novi, ili domaći i strani, ili moderni i arhaični, ili stručni i općejezični, ali u osnovi kao dvije u načelu obavijesno jednakovrijedne varijante, dakle “betonizacija ili divlja gradnja”. Autoregulativni mehanizmi jezika i spontani leksički odgovori izvornih govornika na komunikacijske potrebe zajednice nisu ni taj put pogriješili: *betonizacija* nije nastala da bi istisnula *divlju gradnju* ili kao

alternativa za nju nego zato da bi se imenovao kvantitativno i kvalitativno nov oblik *divlje gradnje*, recimo “vrlo divlja gradnja”.

Svoj pak odnos s glagolom *betonirati*, “ugrađivati betonsku smjesu”, i glagolskom imenicom *betoniranje*, novonastala je *betonizacija* lako riješila, jer je kontekstualno i intonacijski od početka bilo jasno da ona, za razliku od općenitoga neutralnoga značenja *betoniranja*, nosi izrazitu pejorativnu konotaciju, te ima uži, specijaliziraniji obuhvat, da označava neku vrstu “pretjerana, opasna, bezobzirna i/ili nezakonita betoniranja velikih razmjera”, te da se ima razumijevati ne (samo) kao uobičajena, vrijednosno neutralna, nerijetko korisna i potrebna “gradnja betonom” ili “prekrivanje nečega betonom”, nego kao “pretvaranje nečega u beton”, kao njegova esencijalna transformacija, i to nagore.

Usporedo s *betonizacijom* od početka se pojavljuje i neologizam *apartmanizacija*, prema istom, vrlo plodnome tvorbenome modelu, ali s jasno razgraničenim značenjem. Međusobni odnos dviju novih riječi, te njihov odnos prema zatečenome, dotad jedinome pojmu za takvo graditeljsko ponašanje u prostoru izvrsno je zahvatio novinar kada je napisao da “prava groznica apartmanizacije trese Brač”, pa nastavio: “Uz apartmanizaciju vežu se i pojave betonizacije obale, pa i divlje gradnje”.¹¹ Zacijelo uvelike spontana, odnosno zasnovana na spontano oblikovanim jezičnim navikama, ali i spontano akumuliranu društvenom iskustvu, kojih je autor i nasljedovatelj i (su)oblikovatelj, formulacija jasno razlučuje tri kategorije, imenuje tri različite, barem u bitnome odvojeno prepoznatljive radnje ili ponašanja. Jednako razlikovanje triju kategorija, posebno dviju novih spram stare, iskazuje i makarski gradonačelnik Ante Novak u izjavi kako se Grad bori protiv “sve agresivnije apartmanizacije i betonizacije”, a “velik problem je i bespravna gradnja”.¹²

Vjerojatno dijelom i zato što nisu žargonski markirane, širenje *betonizacije* i *apartmanizacije* bilo je znatno brže nego *tajkunare*. Stoga ćemo ga, umjesto dominantno kronološki, pokušati sistematizirati na osnovi drugačijih kriterija. Jedan, teritorijalni, tiče se područja na kojemu su dva neologizma očito nastala, a ostali, kanalā i protagonistā javne komunikacije koji su ih prepoznali, razumjeli i djelatno prihvatili.

Pregled medija upućuje na to da su Kvarner i primorje od Opatije do Crikvenice bili područje gdje su u tijelima lokalne uprave i među pripadnicima relevantnih zanimanja, ali i u neformalnim situacijama najprije počele sustavne rasprave o novoprepoznatoj stvarnosti, te spontani, uskoro i lokalno organizirani građanski prosvjedi. Najraniji primjer neologizma pronađen je na internetskoj stranici Primorsko-goranske županije, gdje u zapisniku 15. sjednice Županijske skupštine 26. studenoga 2002. stoji da je zastupnik Zdeslav Surina optužio “planere i arhitekta te neke dužnosnike iz samog vrha opatijske vlasti” da su se obogatili manipulacijama prilikom izrade gradskoga prostornog plana, a županijsku vlast da tolerira “betonizaciju i uništavanje opatijskog prostora”.¹³ Svi ti sukobi, upozorenja, javne optužbe i polemike kao odraz narasle osviješte-

¹¹ Ivica Radić: Tiha mala umjesto pet zvjezdica dobila 18 apartmana, *Slobodna Dalmacija*, 3. 3. 2004, na: <http://www.slobodnadalmacija.hr> (arhiv).

¹² Irena Dragičević: Makarska vodi odlučnu borbu (...), *Vjesnik*, 22. 1. 2004.: 7.

¹³ http://www.pgz.hr/dokumenti_skupstina.html.

nosti sve širih segmenata javnosti i njihova interesnog povezivanja vrlo su brzo prodrli u novine, prije svega riječki *Novi list*, najprije u dijelove specijalizirane za teme lokalnoga dosega i značenja, npr. prilog *Liburnijski Novi list*, uskoro i u glavni dio, tada još uz upotrebu zatečenih izraza poput *besppravna i divlja gradnja, devastacija i uzurpacija prostora ...*

No, počevši od kraja kolovoza 2003, gotovo danomice, u svim žanrovima, nalaze se i formulacije da je “apartmanizacija promijenila lice” Crikvenice ili da “betonizacija prijeteći” Opatiji ili Krku, te se izvještava o peticijama što se protiv *betonizacije i apartmanizacije* potpisuju u Valunu na Cresu, Dramlju kod Crikvenice, Lovranu ... Sve se češće, pogotovo u komentarima i opširnijim tekstovima, dodaje da se isto zbiva i drugdje uz obalu. Jedan proces najprije je u lokalnoj zajednici prepoznat kao vlastiti, pa kao segment obuhvatnijih procesa, a onda su ga kao takvoga prepoznali i priznali društveni akteri u cijelom rasponu vertikalne i horizontalne društvene organizacije. Usporedo s tim procesom i neodvojivo od njega išao je i nov leksik koji ga je imenovao i vrednovao; dokaz je tome spomenuto uvrštavanje prosvjeda u Malinskoj u dvije središnje političko-informativne emisije nacionalne javne televizije. Ako taj i nije bio prvi, drugi primjeri zacijelo ne mogu znatnije promijeniti skiciranu sliku.

Sljedeća je kategorija širenje dvaju neologizama kroz diskurs politike, kako njegovim formalnim i institucionaliziranim kanalima, tako i onima neformalnijima, i to na dvije razine: komunikacijskom vertikalom u oba smjera, iz nižih upravnih razina u vladu i obratno, te horizontalno, međusobnom komunikacijom tijela lokalne uprave, pogotovo duž jadranske obale. Obje osi tvore gustu, mnogosmjernu mrežu komunikacijske interakcije.

Predsjednik vlade Ivica Račan održao je govor na Hrvatskom turističkom forumu u Poreču 20. rujna 2003., te upozorio na “zaprepašujuću i nedopustivu” broj neplanski i bespravno sagrađenih objekata uz obalu, odnosno na “agresivnu apartmanizaciju” i “betonizacijski trend”.¹⁴ Ovdje je irelevantno tko je autor govora: sam govornik ili neke stručne službe. Za percepciju i širenje jezičnih inovacija bitno je tko ih je javno promovirao, te im svojim društvenim statusom i mjestom u medijskom prostoru koje uza nj ide dao legitimnost. Prosječna javna percepcija uglavnom ne razlikuje jezični i izvanjezični, ovdje politički autoritet, te ih je sklona poistovjećivati. Samim time činjenica da je neku riječ ili sintagmu izgovorio predsjednik vlade i na čisto jezičnonormativnoj razini postaje uzor preporučljiva diskursa ili barem ovjera *pravilnosti*. Jer, “pojedine socijalne uloge i statusi pojavljuju se kao nužni preduvjeti za zauzimanje nekog mjesta u javnom saobraćanju” (Škiljan, 2000.: 27), a sa stajališta javne komunikacije politička elita kao društvena grupa relevantniji je komunikacijski kolektiv nego uglavnom anonimni državni službenici, pa ma kako inače bili jezično kompetentni.

Kako su skupu nazočili neki ministri, saborski zastupnici, lokalna vlast, oko 350 turističkih radnika i niz predstavnika turističkih udruga i grupacija, barem neki među njima zacijelo su dva neologizma bilo svjesno, bilo spontano uključili u svoju opću komunikacijsku kompetenciju i vlastiti leksički fond, u početku vjerojatno na razini profesionalnoga žargona. Što se tiče ministara, inovaciju je – očekivano – prihvatila minis-

¹⁴ <http://www.vlada.hr> (arhiv).

trica turizma Pave Župan-Rusković, te pogotovo ministar zaštite okoliša Ivo Banac, možda i prvi medijski snažno pokriveni pripadnik političke elite koji je nove izraze sustavno počeo rabiti u svim tipovima javnih istupa: relativno neformalnoj komunikaciji sa stanovništvom i lokalnim vlastima za boravka u Istri u početku rujna 2003., televizijskim istupima na nacionalnoj razini, intervjuima i izjavama za medije, od nacionalnih do lokalnih poput *Dubrovačkoga lista*, te ih samim time primjenjivati i na iste pojave na drugim lokalitetima. Na posljetku, i u internoj stranačkoj komunikaciji, u Pismu članstvu u povodu izbora, spominje “sumanutu betonizaciju obale”.¹⁵

Kao primjer ekspanzije na horizontalnoj razini može se navesti konferencija za novinstvo koju su potkraj veljače u Korčuli održali gradonačelnik, dubrovačko-neretvanski župan I. Šprlje i predsjednik Županijske turističke zajednice. Tema je bila opasnost “betonizacije otoka”, a koji dan potom uslijedilo je i priopćenje ogranka HSS-a da će vlada biti odgovorna “za sve eventualne devastacije i *betonizacije*”.¹⁶ Ista terminologija rabila se i u raspravi o prostornom planu na sjednici Gradskoga vijeća Visa, uključivši i pripadnike oporbenoga HSP-a,¹⁷ ako je uopće potrebno posebno napominjati da je posrijedi opća, nadideološkijska tema, te da je samim time takav i pripadan leksik.

Nova, dominantno HDZ-ova vlada koja je proizišla iz izbora potkraj godine naslijedila je, uza sve ostalo, i ova dva neologizma. Štoviše, njezin predsjednik Ivo Sanader i ministar mora, turizma, prometa i razvitka Božidar Kalmeta od prvih javnih istupa rabili su ih dosljedno i veoma frekventno, i u internoj i u eksternoj komunikaciji. Gotovo bi se moglo reći da ih je nova vlada diskursno institucionalizirala onako kako je osnutkom Savjeta za prostorno uređenje države organizacijski institucionalizirala svoj interes za temu koju oni imenuju. Primjerice, na sjednici vlade 12. veljače 2004., kada je Savjet osnovan, njegov predsjednik arhitekt Jerko Rošin govorio je kako je “apartmanizacija hrvatske obale poprimila zabrinjavajuće razmjere”, a I. Sanader zaključno izjavio kako će vlada zaustaviti “nedopustivu betonizaciju i apartmanizaciju” na Jadranu.¹⁸

IV.

Intonacijski i funkcionalnostilski, tekstovi i izjave u kojima se pojavljuju tri prikazana neologizma odreda su izrazito emotivni, nerijetko prožeti nepokrivenim gnjevom i protkani izrazima gotovo na granici uvrede i psovke, nerijetko kolokvijalizmima i žargonizmima. Tako V. Penezić u citiranom razgovoru za *Globus* rabi niz substandardnih izraza (tajkuni su “skužili” gdje je profit, najprije su “izraubali” zemljište, sada “raubaju zrak”, tj. nakon vila grade nebudere), a K. Rogina govori o “sapuničastim aglomeracijama” pod Sljemenom, misleći na kič kakav se vidi u TV-melodramama meksičke produkcije. Ni dužnosnica čiji je javni diskurs u načelu neekspresivan i standardnojezično oblikovan, ministrica zaštite okoliša, prostornog uređenja i graditeljstva Marina Matu-

¹⁵ Pismo članicama i članovima LS-a 5. studenoga 2003. na <http://www.liberali.hr>.

¹⁶ <http://www.ikorcula.net/forum>.

¹⁷ M. Pečarević: Čuvari tuđih vikendica (...), *Slobodna Dalmacija*, 9. 4. 2004.: 23.

¹⁸ <http://www.vlada.hr> (rubrika Sjednice vlade). Vijest s istim citatima distribuirala je i HINA.

lović-Dropulić, obrazovanjem također arhitektica, očito ne može u takvim, emotivno intenzivnim kontekstima pobjeći od ekspresivnosti žargona: nema, tvrdi, sprege bespravnih graditelja i inspektora, jer se zbog organizacijskih razloga oni “naprosto ne mogu tako brzo ‘skompati’”.¹⁹

Nadalje, uz poodavna standardnu “građevinsku mafiju”, nižu se jake sintagme i frazemi kao “tajkunska arhitektura 90-ih” ili “tajkunska izgradnja”, zgrade o kojima se govori nisu atributima samo estetski vrednovane kao “ružne” ili “neskladne” nego i snažno ekspresivno definirane, najčešće kao “arhitektonske nakaze” ili “nakarade”. Rabe se sugestivne metafore tipa “gladijatorska arena” za stadion u Maksimiru ili pseudotermini kao “vulgarna metropolizacija” za naglu prostornu ekspanziju Zagreba (K. Rogina), a u uvodnome tekstu serijala u *Jutarnjem* novinarka, objašnjavajući što se će birati, uz “najružnije” i “najneskladnije” spominje i “najnakaznije” zgrade, dok povjesničar umjetnosti Radovan Ivančević govori o mnogim “grdobinama” i posebno jednoj “nagrđi” u gradu, arhitekt A. Rusan o tajkunarama koje su “zagadile” sjeverni dio Zagreba, kao što i I. Račan u Poreču spominje “nepojmljivo vizualno nagrđivanje”. Uz općeprihvaćenu i već pomalo rutiniziranu “agresiju (na prostor)”, kod raznih autora, posebno u *Slobodnoj Dalmaciji*, česte su sintagme “žderanje prostora” i “žderači prostora”, što cijeli proces zoomorfizira i tako mu daje dodatnu dramatiku; sintagma se može doživjeti i kao slika bolesti koja izjeda i ljudsko, a ne samo “prostorno tkivo”, što je opet samo po sebi metafora. Takva je metaforika i eksplicite razrađena na početku jednoga teksta: obalu razaraju “apartmanske metastaze”, a loši zakoni bili su “primarni tumor” iz kojeg su se one razvile.²⁰

Kao dodatak semantičkom polju kojemu je os *apartmanizacija* ubrzo se pojavila još jedna riječ načinjena tvorbenim modelom karakterističnim upravo za žargone i druge neformalne stilove i moderne oblike komunikacije. Posrijedi su riječi što nastaju slijevanjem dviju riječi ili njihovih dijelova u novu cjelinu, pri čemu je tako dobivena slivenica i semantički kombinacija dijelova koji su ušli u njezin sastav. Bez obzira na formalne mehanizme slijevanja, slivenicama je dvoje zajedničko: napadno su zastupljene u jeziku medija, posebno reklame, te posjeduju “šaljivi, kalamburski karakter”, kreiraju “neočekivana, nerijetko humorna i apsurdna značenja” (Bugarski, 2003.: 121-122). Slivenica koja od početka čini društvo *apartmanizaciji* nastala je, prema klasifikaciji R. Bugarskoga, po četvrtom tvorbenome modelu, kada se slijevaju dvije cijele riječi, tako da se svaka može integralno iščitati, dakle *apartman + manija* → *apartmanija*, u lako prepoznatljivu značenju “pomame (manije) za gradnjom apartmana”, kao, čini se, izraz potrebe za još većom i jednoznačnijom ekspresivnošću i pejorativnošću u trenutku kada se *apartmanizacija* spontano počela osjećati nedostatnom ili odveć “službenom”, “etabliranom”, i utoliko ekspresivno neutraliziranom. A upravo je žargon, zajedno s drugim neformalnim idiomima, taj koji svojom inventivnošću i dinamikom trajno održava emocionalni angažman, ekspresivnost očito neodvojivu od govora o navedenim temama (inače bi prema standardnojezičnim tvorbenim modelima nastala složenica *apartmanomanija*, ne samo duža, dakle neekonomična, nego i manje ekspresivna). Prodor žargona

¹⁹ Darko Hudelist: Žena buldožer, *Globus*, 708, 2. 7. 2004.: 29.

²⁰ Lidija Gnjiđić: Pokret otpora betonizaciji, *Slobodna Dalmacija/SD Magazin*, 21. 2. 2004.: 15. Nije na odmet uočiti ni ratnu metaforiku naslova.

u medijski jezik nije neočekivan: demokratizacija teme podrazumijeva demokratizaciju jezika kojom se tema opisuje.²¹

Internetska pretraga i osobno iskustvo opet upućuju na ista dva burna lanjska mjeseca: jedan dnevnik javlja da je “apartmanija uhvatila maha” u Pakoštanima,²² gospodarski komentator drugoga dnevnika, žestinom prilično atipičnom za tu rubriku, ali očito ne i za konkretnu temu, zgraža se nad “stranim divljim investitorima” i “građevinskom mafijom” koji obalu pretvaraju “u betonsku džunglu (divlja gradnja, betonski teror, apartmanija ...),²³ a slivenicu prihvaća i državni dužnosnik, pučki pravobranitelj Ante Klarić, izjavljujući da valja ustrajati u “borbi protiv apartmanije”.²⁴ Iako je broj primjera (zasad) ograničen, fascinira što od prve nađene potvrde *apartmanije* u (tiskanim) medijima do trenutka kada ju je upotrijebio protagonist formalnoga političkoga diskursa nije prošlo ni deset dana. Još jedan pokazatelj kako mediji danomice brišu granicu između privatne jezične šifre i žargona, a žargon se brzo i sve brže ustaljuje u općoj upotrebi i preko razgovornoga funkcionalnoga stila postupno prelijeva u standardni jezik, prelazeći put od neformalnoga, familijarnoga jezičnog izraza prema formalnome sa sve manje otpora.

U vezi s ulogom masovnih, ponajprije tiskanih medija u tome procesu vrijedi napomenuti još nešto. Izvještavajući npr. sa sjednice vlade, novinar među temama odabire one koje će obraditi, pri čemu kriteriji mogu biti osobna procjena važnosti i/ili zanimljivosti, zahtjev urednika i/ili vlasnika ili pak neka kombinacija toga dvoga. Ovdje je relevantno istaknuti kako odabir teme u većoj ili manjoj mjeri podrazumijeva i preuzimanje diskursa, prije svega leksika kojim se dotična tema opisivala, ali i to kako taj odabir može biti potaknut upravo atraktivnošću i ekspresivnošću leksika, njegovom atipičnošću za komunikacijski kontekst ili po jedinoga njegovoga sudionika, odnosno neobičnošću ili prisnošću u odnosu na izvjestiočeve govorne navike ili pak dominantnu intonaciju diskursa kakvu njeguje njegov medij.

O sjednici vlade u Požegi 3. lipnja 2004. izvijestilo je, među ostalima, šest dnevnika nacionalnog ili regionalnog doseg. Pet ih je imalo vlastite dopisnike, a jedan se posluzio agencijskim izvještajem (pa je utoliko u ovu usporedbu uključena i HINA kao važan protagonist javne komunikacije). Sutradan dva dnevnika uopće ne spominju navedenu

²¹ Ovdje je izvan razmatranja ostavljeno što se *tajkunara*, *betonizacija* i *apartmanizacija* nekad stavljaju među navodnike, a nekad su bez njih, često u istom tekstu. Ta nedosljednost pokazatelj je neizbježna kolebanja kada se u standardnojezični medijski tekst uključuje riječ iz substandardnoga idioma ili dijalekta, pa individualni jezični osjećaj određuje hoće li se dokraja integrirati u iskaz ili će se na nju takvu upozoriti navodnicima, tj. od nje na neki način ograditi.

²² Mišel Kalajžić: “Mještani zbudjeni zbog gradnje Borisa Koleva”, *Slobodna Dalmacija*, 27. 9. 2003, na: <http://www.slobodnadalmacija.hr> (arhiv). Slivenicu je urednik stavio u nadnaslov i *lead*, pa i to svjedoči o mehanizmima širenja i kritičkoj svijesti koja opisane neologizme očito osjeća izražajno svježima i komunikacijski potrebnima.

²³ Pero Gabrić: Hoće li u napuštene uvale loza ili divlja gradnja, *Vjesnik*, 28. 9. 2003, na <http://www.vjesnik.hr> (arhiv).

²⁴ Ivica Neveščanin: Državna uprava nije efikasna (...), *Slobodna Dalmacija*, 4. 10. 2003, na: <http://www.slobodnadalmacija.hr> (arhiv).

točku nego prednost daju drugim temama: *Slobodna Dalmacija* gospodarskom pojasu na Jadranu, a *Večernji list* projektu sadnje vinograda, voćnjaka i maslinika. Jedan, *Jutarnji list*, navodi da se raspravljalo i o zaštiti obale, koju “devastira gradnja brojnih apartmana”, pa citira ministra Kalmetu, ali ne donosi riječ koju bismo možda očekivali. I izvjestioci ostala tri lista uvrštavaju tu temu, *Vjesnik* čak kao glavnu, na prvome mjestu, a *Novi list* i *Glas Slavonije*, kao drugu, iza rasprave o poljoprivredi, no oni ujedno, upravo citirajući B. Kalmetu, posreduju i očito njegove izvorne izraze, uključivši *apartmanizaciju*.²⁵

Takav odnos, među ostalim, pokazuje da prostorna i iz nje izvedena pretpostavljena emotivna ili interesna bliskost s temom (više) ne utječu na distribuciju *apartmanizacije*: splitski dnevnik je nema, kao ni temu, a osječki ima oboje. Važnije je pak imati na umu kako onaj tko odabire temu, uglavnom – u odnosu tri naprama jedan – odabire i njezin tipičan leksik, bio on toga svjestan ili ne. Je li pak pritom motiviran političkim autoritetom onoga koji ga rabi, osobnom profesionalnom odgovornošću koja mu nalaže vjerno prenošenje citata, vlastitim aktivnim jezičnim osjećajem, čime četvrtim ili nekom kombinacijom, to na konačan ishod ne utječe: *apartmanizacija* i *betonizacija*, kao i *tajkunara*, među nama su i kao riječi i kao stvarnosti.

I nesvrhovito je pitati hoće li biti još srodnih riječi. Dakako da hoće, pod samo jednim uvjetom – da društvu budu potrebne. Jer, svaki je jezik “savršeno adekvatan instrument (vjеровatno *najadekvatniji* instrument) izražavanja potreba i interesovanja njegovih govornika”, te “svaka jezička zajednica ima upravo takve skupove termina za one fenomene koji su od interesa za nju” (Fishman, 1978.: 184, 190).

Na posljetku, i ovaj rad po samoj naravi stvari promiče riječi kojima se bavi, i to svjesno, pa se može učiniti tek dijelom zatvorena i nerazmrsiva kruga. No, tu sudbinu mogao je izbjeći samo na jedan način: da ga ne bude. Ili barem da ga nitko ne pročita, ali i za to je – kako čitatelj upravo uviđa – prekasno.

Literatura

Anić, Vladimir, 1994.: *Rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Zagreb

Anić, Vladimir, 2003.: *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Zagreb

Anić, Vladimir/ Goldstein, Ivo, 1999.: *Rječnik stranih riječi*, Novi Liber, Zagreb

Anić, Vladimir et al., 2002.: *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, Novi Liber, Zagreb

Babić, Stjepan, 2002.: *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*, HAZU/NZ Globus, Zagreb

Bratanić, Maja, 1991.: *Rječnik i kultura*, Filozofski fakultet, Zagreb

Bugarški, Ranko, 2003.: *Žargon. Lingvistička studija*, Biblioteka XX vek, Beograd

²⁵ “Jer, kako je kazao Kalmeta, ‘država ne smije poticati apartmanizaciju’”, koji je citat upotrebljen i kao naslov cijeloga izvještaja (*Vjesnik*, 4. 6. 2004., Marijan Lipovac); “Da bi se spriječila ‘apartmanizacija’ domaćeg turizma – kako ju je nazvao ministar (...) Kalmeta ...” (*Glas Slavonije*, 4. 6. 2004., M. Filipović); “Država ne smije poticati apartmanizaciju, istaknuo je ministar (...) Kalmeta ...” (*Novi list*, 4. 6. 2004., HINA).

- Fishman, Joshua A., 1978.: *Sociologija jezika*, Svjetlost, Sarajevo
Mihaljević, Milica, 1998, *Terminološki priručnik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb
Škiljan, Dubravko, 2000.: *Javni jezik*, Antibarbarus, Zagreb

Ivo Žanić

*NEW REALITIES AND THEIR NAMES.
HOW AND WHY WORDS ARE BORN AND WHO TO “BLAME”*

Summary

In today's world, the mass media are the key players in the processes of language innovation and change. New words stem from the recognition of the new contents of the reality or the newly-created awareness of its phenomena. Journalists are central actors in that process. They can be mediators – when recognizing a language innovation as expressively suggestive and/or communicationally necessary – or their authors – spontaneous creators at first, and later conscious promoters. Using the examples of the creation, spreading and semantic profiling of the words *tajkunara* (tycoon-dwelling), *betonizacija* (squeezing as many houses and parking lots as possible on a tract of land, without any parks, playgrounds, and communal spaces), *apartmanizacija* (rampant construction of insipid housing developments on the Adriatic coast), and its variant *apartmanija*, 1999-2004, the author shows that the role of journalists and the mass media in general is not only to shape a critical social awareness and to participate in the debate on socially relevant topics, but also to (co)create new terms and thus vitally contribute to their adoption.

Key words: media language, jargon, word formation, language and society, language and culture, *tajkunara*, *betonizacija*, *apartmanizacija*

Mailing address: Fakultet političkih znanosti, Lepušićeva 6, HR 10000 Zagreb.
E-mail: izanic@fpzg.hr